

O. Podobied

THE DAILY MOBILITY OF DISPLACED UKRAINIANS OF POST-WAR WEST GERMANY

The author aims to analyze what factors influenced and complicated the daily mobility of displaced Ukrainians of post-war West Germany. We also need to pay attention to the problem of inequality in access to mobility. We can distinguish two types of everyday mobility – physical and virtual-communication displacements.

The absolute majority among the displaced persons were physical displacements. Among the factors that complicated the physical mobility of displaced persons, one should mention the destruction of the transport infrastructure of West Germany during the World War II. Another factor that influenced everyday mobility – the living of displaced Ukrainians in the camp of the DP or outside it. Everyday mobility depended on the remoteness of the work from the place of residence. The movement of Ukrainians over significant distances was carried out mainly with the help of the railway, as well as by truck, bicycle and on foot. The factor that complicated the mobility of Ukrainians between the occupation zones of West Germany is the access system. Civilians had to get a special permit to cross the administrative border, which sometimes had to wait several months.

Not all displaced Ukrainians had equal opportunities to realize physical mobility. Speaking of inequality in access to mobility, first of all we mean individuals who had limited physical health capabilities. They experienced considerable difficulties in their daily movements, and accordingly their access to mobility was limited.

To virtual-communication movements of Ukrainians of post-war West Germany should include telephone conversations and correspondence. The total cost of telephone communication was too expensive for displaced Ukrainians, therefore, as a rule, they did not use it. But such a method of communication, as the correspondence of displaced Ukrainians, especially the intelligentsia, used very actively. In the first post-war months, mail in the destroyed countries of Europe did not work very quickly. Another factor that influenced the correspondence was financial. Displaced persons lacked the means to purchase stamps, paper and ink.

Key words: *Ukrainian displaced persons, Western Germany, everyday mobility, transport, mail.*

УДК 94(477.62-2Map) «1917»

В.М. Романцов

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ. ПОДІЇ 1917 р. В МАРИУПОЛІ

У статті висвітлюються питання щодо подій Української революції 1917 р. в Маріуполі. Аналізується проблема визнання влади Української Народної Республіки Маріупольською міською думою. Розглядається спроба утвердження в адміністративному центрі Маріупольського повіту владних інституцій УНР.

Ключові слова: *Українська революція, універсали Української Центральної Ради, Українська Народна Республіка, влада УНР, український національний рух у Маріуполі, Маріупольська міська дума.*

У 2017 р. відзначається ювілей 100-річчя початку Української революції 1917 – 1921 рр., яка була поворотною подією в історії нашої країни, оскільки вона, продовжуючи багатовікову традицію державотворення, відкрила шлях до відродження

української державності. Ця ювілейна дата надає мотивацію щодо дослідження загальноукраїнського революційного процесу 1917 р. та його регіональних проявів, зокрема, на південному сході України, в Маріуполі.

У статті розглядається спроба утвердження владних інституцій УНР в адміністративному центрі Маріупольського повіту. Висвітлення питання про події Української революції 1917 р. в Маріуполі дає можливість донести до сучасних мешканців міста правду про ті складні суспільні процеси, щоб успішно долати існуючі історичні міфи радянського часу. Це дає можливість проаналізувати місце Приазовського краю в історії України, в її суспільному розвитку, показує, що Маріуполь – це невід’ємна частка України.

У працях українських істориків, маріупольських краєзнавців зазначена тема висвітлювалася лише фрагментарно. Протягом 20 – 80-х років ХХ ст. питання щодо подій Української революції загалом та її здійснення на теренах Маріупольського повіту зокрема, під тиском компартійної цензури не висвітлювалися, джерела, які містили фактичний матеріал з теми в Маріупольському краєзнавчому музеї майже не збереглися, за виключенням не досить повних підшивок місцевих газет. У пострадянський час деякі аспекти зазначеної теми отримали певне висвітлення в працях наукових співробітників Маріупольського краєзнавчого музею [1], П. Мазура [8], В. Романцова [48; 49]. Питання щодо розвитку подій Української революції 1917 р. у Маріуполі потребує ґрунтовного дослідження. Метою статті є висвітлення питань щодо здійснення суспільно-політичних процесів Української революції в Маріуполі протягом березня-листопада 1917 р.

Наслідком Лютневої революції 1917 р. в Росії було падіння самодержавства та початок демократичних перетворень. Це спричинило також Українську революцію, в ході якої розгорнулася боротьба за утвердження національної ідентичності та відродження української державності. За словами В. Смоля, «у надрах російської Лютневої революції» розвинувся «феномен Української революції як історичне явище», яке «набуло самодостатніх рис, реалізувало власну політичну програму» [4, с. 5].

Початком цього руху стало створення 3 – 4 березня 1917 р. (за старим стилем) в Києві Української Центральної Ради. Газета «Киевская мысль», повідомляючи про цю подію, вказала, що від імені цього зібрання «посланы приветственные телеграммы председателю сонета министров кн. Львову и министру юстиции Керенскому с выражением надежды, что в свободной России будут удовлетворены все законные права украинского народа» [2, с. 37].

В українському Приазов’ї з його строкатою поліетнічною та соціальною структурою населення, різноманітними міжкультурними впливами, на українсько-російському прикордонні своєрідно перепліталися міжнаціональні, соціальні та політичні відносини.

На початку березня 1917 р., коли в Маріуполі було опубліковано офіційне повідомлення про зречення з престолу російського царя Миколи II, громадськість міста охопила небачена хвиля революційної ейфорії й почався активний процес демократичних перетворень [49].

Під впливом цих подій у Маріуполі активізувався український рух, що був важливою складовою національної революції і ґрунтувався на демократичних засадах. 10 березня 1917 р. у місті відбулася масова демонстрація демократичної громадськості на підтримку революції та суспільних реформ. Вперше поряд з російськомовними гаслами на мітингу були представлені також транспаранти українською мовою [9].

Найбільш відомими діячами українського руху в Маріуполі того часу були викладач єпархіального училища С. Липківський та член повітового земського зібрання, член міського громадського виконавчого комітету І. Коваленко [8, с. 17]. В місті було створене українське товариство, активними діячами якого були І. Маркович на заводі

«Нікополь» та Безуглий у міністерській школі [15]. Осередки цього товариства діяли на заводах «Нікополь» і «Провіданс», в Олександрівській чоловічій гімназії, в гімназії Лобачевського, в міністерській школі, у земському інвалідному домі. Там проводився запис до українського товариства [8, с. 9].

Газета «Мариупольская жизнь» у березні 1917 р. інформувала про активізацію в країні українського руху. 15 березня з'явилося повідомлення про те, що в Харкові «зібрання українців висловилося за скликання установчих зборів, встановлення демократичної республіки, автономію України, введення в народних школах та судах української мови та видання радою робітничих депутатів газети українською мовою» [10].

Вслід за цим у Маріуполі було опубліковано запрошення до українців, а також осіб, «які співчують українському рухові» прибути 19 березня в приміщення гімназії Лобачевського, щоб «з'ясувати своє ставлення до подій, які відбуваються» [11]. На 25 березня було призначено загальні збори українського товариства, яке діяло на заводах «Нікополь» і «Провіданс». Передбачалося розглянути питання про прийом нових членів товариства та поточні питання [12]. 21 березня в приміщенні жіночої гімназії Н. Дарій відбувся вечір, присвячений творчості І. Котляревського та Т. Шевченка [3, с. 116].

Протягом квітня – жовтня 1917 р. в ході Української революції Центральна Рада активізувала боротьбу за національно-територіальну автономію України у складі Російської демократичної федеративної республіки. Під такими гаслами 6 – 8 квітня 1917 р. в Києві відбувся Перший Український Національний з'їзд, в резолюціях якого була сформульована політична програма революції цього періоду. Вона передбачала, що необхідно «негайно творити підстави її автономного життя», за ініціативою Української Центральної Ради потрібно, не очікуючи, організувати Крайову раду [41, с. 58], створити комітет для розробки проекту автономного статуту України [41, с. 61].

Повідомлення про загальноукраїнський конгрес, який відбувся в Києві 6 – 8 квітня було опубліковане українською мовою в газеті «Мариупольское слово» 18 травня у зверненні Катеринославської української губернської Ради «До українського громадянства». Там зазначалося, що на конгресі об'єдналися українські партії та організації «на підставі вимогань автономії України і федеративної республіки Росії» [17].

Протягом квітня в Маріуполі, як і в усій країні, активізувався український національний рух. 8 квітня в приміщенні міністерської школи на заводі «Нікополь» було скликано загальні збори українського товариства для виборів його ради та прийому нових членів. Зазначалося, що воно «працюватиме для просвіти, добробуту та політичного виховання народу» [13].

У квітні 1917 р. «Мариупольское слово» повідомило, що Українська Центральна Рада ініціювала благодійну акцію для допомоги українцям-галичанам, які під час війни опинилися не з власного бажання далеко від рідної землі. УЦР доручила правничій комісії зібрати необхідний матеріал, який передбачали передати Тимчасовому уряду. Рада українського товариства на заводах «Нікополь» і «Провіданс» взяла цю ініціативу до дії. Активістам товариства І. Марковичу на заводі «Нікополь» та Безуглому у Міністерській школі було доручено збирати необхідні відомості про українців-галичан, щоб потім передати Центральній Раді [16].

Напередодні святкування І Травня тимчасовий комітет українського товариства закликав українців Маріуполя взяти участь у цьому святі. За рішенням нової влади в 1917 р. першотравнева демонстрація проходила за григоріанським календарем 18 квітня. Місце збору було призначене біля блакитно-жовтого прапора [14]. У першотравневій колоні демонстрантів пройшли маріупольські просвітяни під прапором «Вільна Україна» [15].

За постановою Українського Національного з'їзду була створена Катеринославська українська губернська рада, «яка повинна об'єднувати всі українські організації та гуртки нашої губернії, повинна керувати їхньою діяльністю згідно з тими вказівками, які їй дає Центральна Рада» [17].

У зверненні Катеринославської української губернської Ради «До українського громадянства» оголошувалося, що на 21 – 22 травня було призначено український губернський з'їзд, «маючи на меті ... об'єднання всього свідомого українства нашої губернії». На з'їзд запрошувалися представники всіх українських організацій, неорганізованих українців та представників інших націй, «які бажають познайомитись з нашими національними домаганнями». Зазначалося, що 20 та 21 травня на вокзалі та пристані для зустрічі делегатів з'їзду будуть стояти комісари губернської ради з блакитно-жовтими стрічками на рукавах [17]. На цьому з'їзді Маріупольське українське товариство представляв викладач епархіального училища Сергій Липківський [8, с. 17].

27 травня в приміщенні гімназії В. Остославської було заплановане загальне зібрання українського товариства «Просвіта» в Маріуполі, на якому передбачалося заслухати доповіді голови товариства С. Липківського, а також солдата-фронтовика про організацію українського війська; доповіді щодо діяльності театральної комісії та про біженців-українців [8, с. 17].

11 травня на засіданні Центральної Ради було ухвалено складені М. Грушевським «декларації від імені Центрального уряду (якщо він згодиться)» в справі автономії України та в питанні утворення Крайової ради та крайового комісарства [47, с. 86]. 13 травня на переговори з Тимчасовим урядом до Петрограда вирушила делегація Центральної Ради та Генерального військового комітету на чолі з В. Винниченком. Цій делегації було доручено «домагатися від Тимчасового уряду видання акту з принципіальною згодою на право України мати національно-територіальну автономію, призначення комісара по справах України при Тимчасовому правительстві і правительственного комісара на всю Україну з крайовою при ньому радою, асигновки грошей на культурно-національні потреби українського народу і інші справи». Але після переговорів «урядова комісія заявила, що задовольнити вимоги Української Центральної ради неможливо» [47, с. 93].

Маріупольська громадськість виявляла все більш зростаючий інтерес до розгортання подій Української революції. 30 травня «Маріупольское слово» в рубриці «Русская жизнь» опублікувало Декларацію, представлену українською делегацією до Тимчасового Уряду та Виконкому Ради робітничих та солдатських депутатів з редакційними коментарями [18]. 11 червня маріупольська газета надрукувала промову В. Винниченка на засіданні Центральної Ради, де він доповідав про невтішні результати петроградських переговорів української делегації, яку він очолював, з міністрами Тимчасового уряду з питань національно-територіальної автономії України. Володимир Кирилович, який був вкрай розчарований деструктивною позицією російських міністрів, критично аналізував становище в Росії, відсутність урядової програми вирішення кризових питань і аргументував перспективи розвитку українського руху [21].

Вказані події виразно засвідчили, що серед українців, які мешкали в Маріуполі, на весні 1917 р. поширювалися ідеї національно-культурного та державного відродження. Українське товариство в цей час уже не обмежувалося культурно-просвітницькою діяльністю, але також включилося до громадсько-політичного руху на полі Української революції. Цьому сприяли процеси демократизації суспільного життя, які відбувалися в цей час у місті.

В ході Української революції влітку 1917 р. активізувалася боротьба за автономію України. Великий вплив на політичний процес в країні мали Всеукраїнські селянський та військовий з'їзди, які відбувалися в першій половині червня і заявили про безумовну

підтримку вимог Центральної Ради щодо національно-територіальної автономії України. 9 червня «Мариупольское слово» опублікувало повідомлення про Всеукраїнський військовий з'їзд, резолюція якого піддавала критиці незаконну заборону російського міністра юстиції О. Керенського щодо цього з'їзду і наполягала на тому, що український народ після повалення царату має права вільного народу на зібрання та з'їзди [20].

Під впливом рішень Всеукраїнського військового з'їзду розгорнувся процес українізації військових частин, до чого долучилися також військовослужбовці 24-го піхотного запасного полку, який дислокувався в Маріуполі. 8 червня на фронт проводжали солдатів-українців, про що інформувала мариупольська газета. Провести їх прийшли члени мариупольської організації «Просвіта», які влаштували на вокзалі урочистий мітинг з виголошеними українською мовою промовами. Солдатам, яких проводжали, вручили український національний прапор, а мариупольський просвітянський хор співав «Заповіт» Тараса Шевченка, «Ще не вмерла Україна» та деякі народні пісні [21].

Відмова Тимчасового уряду визнати право України на національно-територіальну автономію обурило українську громадськість. Це спонукало Центральну Раду діяти більш рішуче, захищаючи національні інтереси, прагнучи до реалізації політичної програми Української революції. На початку червня в резолюції загальних зборів Центральної Ради було зазначено: «Центральна Рада вважає потрібним негайно видати до українського народу Універсал, в якому має вияснити суть домагань української демократії, представлені Центральною Радою, а також ті завдання, які стоять перед нею в творенні автономного ладу на Україні разом з іншими національностями української землі» [7, с. 101].

У контексті цього рішення 10 червня був ухвалений I Універсал Української Центральної Ради, який проголосив: «Всі ... домагання наші Центральне російське правительство одкинуло. ... І тепер, народі український нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. ... Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад і спокій в нашім краю і в сей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України» [42].

Наступним логічним кроком для впровадження в Україні національно-територіальної автономії стало створення 17 червня Генерального секретаріату, «який має завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і іншими, в межах України і виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ торкаються» [43, с. 105].

Тимчасовий уряд був надзвичайно стурбований ухваленням I Універсалу і проголошенням автономії України. У зв'язку з цим було прийнято «Воззвание Временного правительства к украинскому народу». Воно було опубліковане 22 червня в «Мариупольском слове». Це «Воззвание» закликала українців відмовитися від одностороннього проголошення автономії та чекати вирішення цього питання Установчими зборами [22].

29 червня в Києві відбувалися переговори представників Генерального секретаріату з міністрами Тимчасового уряду І. Церетелі та М. Терещенком, в результаті чого сторони досягнули політичного компромісу [44, с. 160-163]. 3 липня Генеральний секретар по внутрішніх справах В. Винниченко отримав з Петрограду «Постанову Тимчасового уряду про затвердження Генерального секретаріату» [45, с. 163-164]. Того ж дня Центральна Рада ухвалила II Універсал, який містив положення досягнутої з Тимчасовим урядом компромісної угоди [5, с. 164-168]. Він посів важливе місце в українському революційному процесі.

7 липня «Мариупольское слово» опублікувало повідомлення про II Універсал Української Центральної Ради. Газета цитувала пафосні слова з виступу голови Української Ради солдатських депутатів Березняка, які були зустрінуті бурхливими аплодисментами: «Недавно лучшие сыны украинцы были далеко на чужбине или в темных углах. Нас не видели, не слышали и не хотели знать. Как гром раздалась революция, пал трон и пали министры. Украинская демократия поняла, что первый удар надо ей сделать вместе со всеми, и сделала. Теперь министры-социалисты пришли и сказали: демократия украинская, наша работа была и будет одна. Мы будем творить великое дело в России, а вам поручаем дела Украины. Эту ношу мы взяли и понесем» [23].

Читачі мариупольської газети були також поінформовані про засідання Центральної Ради. Було надруковано виступ її голови М. Грушевського. Він оголосив телеграму від Тимчасового уряду та виступив з великою промовою. Газета процитувала слова Михайла Сергійовича, які відображали досягнутий на переговорах з представниками Тимчасового Уряду політичний компроміс: «Мы, Центральная Рада, всегда стояли за то, чтобы не отделять Украину от России, чтобы вместе со всеми народами ее стремиться к благоустройству и развитию всей России, к единству всех ее демократических сил ... оповещаем всех граждан Украины, что Рада, избранная украинским народом, в лице его революционных организаций, вскоре будет пополнена на справедливых основаниях представителями других народов, живущих на Украине ...» [23].

Голова Центральної Ради також зазначив, що створюється Генеральний секретаріат як носій вищої крайової влади Тимчасового уряду в Україні. М. Грушевський вказав, що досягнута угода створює Раді можливість готувати проекти законів про автономний устрій України для подання їх на затвердження Установчих Зборів. Михайло Сергійович звернув увагу на те, що у зв'язку з питанням комплектування українських військових частин Центральна Рада буде мати своїх представників при кабінеті військового міністра, при генеральному штабі та верховному головнокомандувачі [23].

Протягом липня переговорний процес продовжувався. 16 липня на засіданні Малої ради було затверджено Статут Генерального секретаріату, який визначав повноваження цієї владної інституції. Цей документ іноді називали конституцією України [6, с. 180-182].

18 липня «Мариупольское слово» повідомляло, що до Петрограду вирушили на переговори з Тимчасовим урядом 5 генеральних секретарів на чолі з В. Винниченком [24]. Мариупольська газета у своєму повідомленні від 23 липня зазначала, що «генеральный секретарь по межнациональным делам передал по телеграфу в Петроград Винниченке для утверждения Правительства украинскую конституцию; ожидается утверждение ее». З російської столиці повідомляли, що, міністр І. Церетелі запевнив: зміни складу міністрів у Тимчасовому уряді не змінять його ставлення до українського питання. Не зважаючи на урядову кризу, українська делегація могла сподіватися на визначенні компетенції Генерального секретаріату, на його затвердження в якості органу крайової влади [26].

Влітку 1917 р. українізація проникала в освітню сферу. Ще з 5 червня для членів «Просвіти» було відкрито двотижневі курси української мови та короткої історії України [19]. Наприкінці липня Катеринославська губерньська управа прийняла рішення про створення початкових шкіл з українською мовою навчання. У зв'язку з цим почалося анкетування населення [27]. Це стосувалося також і Маріуполя як одного з повітових адміністративних центрів Катеринославської губернії.

За цих політичних умов у Маріуполі відбувалося формування українських політичних сил. Ініціативу в цьому питанні взяло на себе мариупольське товариство «Просвіта». 22 липня в «Мариупольском слове» було опубліковане оголошення, в якому

рада товариства запрошувала усіх членів «Просвіти» 22 липня на загальні збори. У порядку денному стояли питання про вибори до міської думи та повітової ради. В оголошенні зазначалося: «Прибуть необхідно – час не чекає!» [25].

У серпні 1917 р. посилилася протидія українському рухові з боку російських інституцій. 4 серпня «Мариупольское слово» повідомляло про заборону всеукраїнського з'їзду духовенства обер-прокурором священного синоду [28]. В той же час Тимчасовий уряд відмовлявся визнати на вимогу Центральної Ради в межах території України поряд з Київською, Чернігівською, Полтавською, Харківською, Волинською та Подільською губерніями також Катеринославську, Херсонську та Таврійську губернії [29].

Особливо гостре протистояння між Центральною Радою та Тимчасовим урядом розгорілося з питання про «Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні», яку було опубліковано 4 серпня 1917 р. Вона означала фактичну відмову петроградського уряду від досягнутого в Києві компромісу, який знайшов відображення в II Універсалі Центральної Ради і проголошувала повернення російських міністрів до імперсько-шовіністичної позиції [51]. 5 серпня на засіданні Малої ради виступив зі звітом про переговори з Тимчасовим урядом генеральний секретар В. Винниченко.

Мариупольська громадськість уважно стежила за цими подіями. У зв'язку з цим «Мариупольское слово» опублікувало досить широку інформацію про зазначене засідання Малої ради. Газета звернула увагу на те, що тривалі переговори не переконали уряд. При обговоренні цього питання на засіданні Малої ради було зазначено, що ніхто з секретарів Ради не давав згоди на прийняття Тимчасової інструкції уряду, яка означала «изменение курса правительственной политики» [30]. 10 серпня мариупольська газета опублікувала нові повідомлення про гострі дискусії на засіданнях Малої ради, які продовжувалися 7 та 8 серпня. Повідомлялося також про заяву В. Винниченка щодо його відставки [31]. «Мариупольское слово» поінформувало також про те, що Центральна Рада відмовилася послати своїх представників для участі в Московській нараді [32], що свідчило про загострення політичного протистояння між Тимчасовим урядом та Центральною Радою.

На початку серпня 1917 р. у Москві було сформовано український запорозький полк, командиром якого призначили українця з Волині штабс-капітана Захарчука [50]. Наприкінці літа постало питання про переведення цього полку з Москви до Маріуполя. Але у зв'язку з цим Маріупольська міська управа 26 серпня повідомила в штаб Московського військового округу, що в місті відсутні приміщення для нього [33]. Очевидно, для справи Української революції в Маріуполі передислокація цього полку була б важливою і зміцнила українські сили в місті, але цього не сталося.

Наприкінці серпня 1917 р. Маріуполь, як і вся країна, був стривожений повідомленнями про «контрреволюционный заговор командного состава» Російської армії. Українці не підтримали заколотників. В цей час мариупольська газета повідомляла про спільну заяву Генерального секретаріату Центральної Ради, командуючого військами округу, Ради робітничих та солдатських депутатів та представників партій від 28 серпня, видану в Києві, в якій наголошувалося, що «покушения на завоевания революции будут подавлены» [34].

У серпні – на початку вересня у Маріуполі відбувався процес підготовки виборів до міської думи за новим виборчим законом. Українська Центральна Рада виявила інтерес до питання підготовки думських виборів у Маріуполі. У зв'язку з цим з Києва до Маріупольської міської управи було направлено запит про склад населення в місті, яке могло взяти участь у виборах, а також всі матеріали щодо виборів гласних думи [33].

Осінь 1917 р. у Маріуполі, як і загалом в Україні, виявилася дуже соціально-напруженим часом. У цей період відбувалося кілька виборчих кампаній, насичених

гострою політичною боротьбою, до якої активно долучилися українські громадські та політичні сили. 8 вересня в місті вперше на демократичних засадах відбулися вибори до Маріупольської міської думи. Внаслідок цих виборів до думи її склад кардинально змінився на користь есерів та меншовиків. На цих виборах українські політичні сили блокувалися з російською партією есерів [40]. Гласними нової міської думи були обрані представники українських партій І. Коваленко, Т. Коваленко та С. Липківський [8, с. 32].

У жовтні посилювалося протистояння між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом щодо планів скликання Українських Установчих Зборів (Української Установчої Ради). «Мариупольское слово» у зв'язку з цим інформувало, що на засіданні Тимчасового уряду 16 жовтня обговорювалося питання про становище в Україні після отримання повідомлення щодо організації скликання Українських Установчих Зборів. Уряд заявив про свою незгоду з такими діями й ухвалив викликати до Петрограду представників Генерального секретаріату, призупинивши виділення кредиту на 300 тис. руб. для його утримання [35]. Але цим погрозам не судилося здійснитися.

Внаслідок більшовицького жовтневого перевороту в Петрограді Тимчасовий уряд було усунуто від влади. Важливим етапом у розвитку Української революції та процесі відродження державності в Україні став III Універсал Української Центральної Ради (УЦР), проголошений 7 (20) листопада 1917 р. [55]. Він задекларував створення Української Народної Республіки (УНР), що означало відродження української державності. Саме з цього моменту її влада офіційно поширилася на територію Катеринославської губернії, в тому числі й на Маріуполь з повітом [55, с. 400]. У Третьому Універсалі УЦР наголошувалося, що український народ, який «довгі літа боровшися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей на Україні суших» [55, с. 401].

15 листопада газета «Мариупольское слово» опублікувала повний текст Третього Універсалу українською мовою. В публікації було виділено основні положення Універсалу – про владу в Україні, її територію, відміну земельної власності, робітниче питання, про мир, відміну смертної кари, про суд, про самоврядування та громадянські свободи, про продовольство, Установчі Збори.

Незабаром після прийняття III Універсалу Українська Центральна Рада ухвалила закон про вибори до Установчих Зборів Української Народної Республіки. «Мариупольское слово» одразу поінформувало про це громадськість міста [35].

На основі законодавчих положень III Універсалу Генеральний секретаріат розпочав поширення своїх владних повноважень у Маріуполі та повіті. Комісаром Генерального секретаріату з освітніх справ на Маріупольщині був призначений І. Коваленко [38]. За його свідченням, владу Центральної Ради визнали також маріупольські поштово-телеграфні службовці та працівники залізниці [40].

10 листопада 1917 р. на засіданні Маріупольської міської думи першим було поставлено питання про її ставлення до Української Центральної Ради. З доповіддю по цьому питанню виступив комісар Генерального секретаріату з освітніх справ, гласний думи І. Коваленко. Він аргументовано переконував думців визнати владу УЦР. Проте останні, навіть не підтримуючи більшовицький переворот у Петрограді, не готові були одразу визнати українську владу [40].

12, 13, 14 листопада 1917 р. у Маріупольському повіті відбувалися вибори до Всеросійських Установчих Зборів [1, с. 135]. Українці Маріуполя певною мірою використали політичні можливості цих виборів. На них представники української політичної спільноти йшли окремим списком № 5 [40]. У цьому списку під № 1 значився підпоручик Костянтин Павлович Величко [36]. На виборах до Всеросійських Установчих Зборів українці отримали понад 3000 голосів і за результатами виборчого процесу в місті

посіли III місце після більшовиків та російських есерів [40]. Загалом, вплив українських есерів у Маріуполі виявився недостатнім, щоб закріпити досягнуті результати Української революції й утверджувати владу УНР.

Таким чином, аналіз революційних подій 1917 р. засвідчує, що не зважаючи на віддаленість від революційного центру України, Маріуполь у цей період перебував у сфері впливу Української революції. Її події отримали досить повне і позитивне висвітлення на сторінках міських газет. Ці публікації інформували всю демократичну громадськість Маріуполя про напружену боротьбу Української Центральної Ради за широку національно-територіальну автономію України.

Революційні процеси 1917 р. виразно засвідчили, що серед українців, які мешкали в Маріуполі, поширювалися ідеї національно-культурного та державного відродження. Українське товариство «Просвіта» в цей час уже не обмежувалося культурно-просвітницькою діяльністю, але також включилося до громадсько-політичного руху на полі Української революції. Цьому сприяли процеси демократизації суспільного життя, які відбувалися в місті.

Українська революція як і Російська Лютнева розвивалася на демократичних засадах, і через це загалом не зустрічала перепон з боку провідних громадських та політичних кіл Маріуполя, за виключенням більшовиків. Протягом листопада 1917 р. у місті демократичним шляхом, відбувалося утвердження влади УНР. Важливе місце в революційному процесі посів III Універсал Центральної Ради, який проголосив створення Української Народної Республіки та поширив її владу на територію Катеринославської губернії, в тому числі, й на Маріупольський повіт.

Але міська дума в цей час втрачала свій політичний вплив. Натомість, у Маріуполі посилювали свою діяльність більшовики, які після жовтневого перевороту в Петрограді зайняли відверто антиукраїнську позицію в політичному житті країни загалом та Маріуполя зокрема. Подальші події показали, що процес Української революції в Маріуполі, як і загалом в Україні, виявився незавершеним.

Надалі висвітлення питання щодо подій Української революції в Маріуполі потребує залучення архівних матеріалів, що дозволить більш повно проаналізувати цю актуальну тему.

Список використаної літератури

1. Божко Р. П. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / Р. П. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гашененко и др. – Мариуполь: Изд-во Рената, 2006. - С. 135 – 136; Bozhko R. P. Mariupol i ego okrestnosti: vzglyad iz KhKhI veka / R. P. Bozhko, T. Yu. Buli, N. N. Gashenenko i dr. – Mariupol: Izd-vo Renata, 2006. - S. 135 - 136.

2. В українських організаціях. 5 березня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 37; V ukrainskikh organizatsiyakh. 5 bereznya 1917 r. // Ukraïnska Tsentralna Rada. Dokumenti i materialy u dvokh tomakh. – T1. – Kiïv: Naukova dumka, 1997. – S. 37.

3. Весь Мариуполь. Фотоальбом. Иллюстрированная историческая хроника. – Мариуполь: СПД Маликов, 2008. – 320 с. с иллюстрациями; Ves Mariupol. Fotoalbum. Ilyustrirovannaya istoricheskaya khronika. – Mariupol: SPD Malikov, 2008. – 320 s. s illyustratsiyami.

4. Виступ академіка В.А.Смолія на Міжнародній науковій конференції «Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1 червня 2017 р.) // Український історичний журнал. – 2017. - № 3. – С. 4 – 7; Vystup akademika V.A.Smoliiia na Mizhnarodnii naukovii konferentsii «Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverdzhenia (1917–1921 rr.)» (Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 1 chervnia 2017 r.) // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2017. - № 3. – S. 4 – 7.

5. Другий Універсал Центральної Ради. 3 липня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 164 – 168; Druhyi Universal Tsentralnoi Rady. 3 lypnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – Kyiv: Naukova dumka, 1997. – S. 164 – 168.

6. З матеріалів засідань Малої Ради. 9 липня – 2 серпня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 173 – 184; Z materialiv zasidan Maloi Rady. 9 lypnia – 2 serpnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 173 – 184.

7. Загальні збори Центральної Ради 1 – 3 червня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 99 – 101; Zahalni zbory Tsentralnoi Rady 1 – 3 chervnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 99 – 101.

8. Мазур П. И. 1917 год. Мариуполь: От февраля до октября. Историческая хроника / П. И. Мазур. – Мариуполь: Издательство «Азовье», 2007. – 40 с.; Mazur P. I. 1917 god. Mariupol: Ot fevralya do oktyabrya. Istoricheskaya khronika / P. I. Mazur. – Mariupol: Izdatelstvo «Azove», 2007. – 40 s.

9. Мариупольская жизнь. – 1917. – 12 марта; Mariupolskaya zhizn. – 1917. – 12 marta.

10. Мариупольская жизнь. – 1917. – 15 марта; Mariupolskaya zhizn. – 1917. – 15 marta.

11. Мариупольская жизнь. – 1917. – 16 марта; Mariupolskaya zhizn. – 1917. – 16 marta.

12. Мариупольская жизнь. – 1917. – 18 марта; Mariupolskaya zhizn. – 1917. – 18 marta.

13. Мариупольское слово. – 1917. – 7 апреля; Mariupolskoe slovo. – 1917. –

7 aprelya.

14. Мариупольское слово. – 1917. – 18 апреля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 18 aprelya.

15. Мариупольское слово. – 1917. – 20 апреля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 20 aprelya.

16. Мариупольское слово. – 1917. – 21 апреля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 21 aprelya.

17. Мариупольское слово. – 1917. – 18 мая; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 18 maya.

18. Мариупольское слово. – 1917. – 30 мая; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 30 maya.

19. Мариупольское слово. – 1917. – 31 мая; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 31 maya.

20. Мариупольское слово. – 1917. – 9 июня; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 9 iyunya.

21. Мариупольское слово. – 1917. – 11 июня; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 11 iyunya.

22. Мариупольское слово. – 1917. – 22 июня; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 22 iyunya.

23. Мариупольское слово. – 1917. – 7 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 7 iyulya.

24. Мариупольское слово. – 1917. – 18 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 18 iyulya.

25. Мариупольское слово. – 1917. – 22 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 22 iyulya.

26. Мариупольское слово. – 1917. – 23 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 23 iyulya.

27. Мариупольское слово. – 1917. – 28 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 28 iyulya.

28. Мариупольское слово. – 1917. – 4 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 4 avgusta.

29. Мариупольское слово. – 1917. – 5 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 5 avgusta.

30. Мариупольское слово. – 1917. – 6 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 6 avgusta.

31. Мариупольское слово. – 1917. – 10 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 10 avgusta.

32. Мариупольское слово. – 1917. – 12 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 12 avgusta.

33. Мариупольское слово. – 1917. – 29 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 29 avgusta.
34. Мариупольское слово. – 1917. – 31 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 31 avgusta.
35. Мариупольское слово. – 1917. – 20 октября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 20 oktyabrya.
36. Мариупольское слово. – 1917. – 21 октября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 21 oktyabrya.
37. Мариупольское слово. – 1917. – 22 октября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 22 oktyabrya.
38. Мариупольское слово. – 1917. – 14 ноября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 14 noyabrya.
39. Мариупольское слово. – 1917. – 15 ноября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 15 noyabrya.
40. Мариупольское слово. – 1917. – 16 ноября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 16 noyabrya.
41. Матеріали Українського Національного з'їзду. 6 – 8 квітня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 52 – 63; Materialy Ukrainskoho Natsionalnoho zizdu. 6 – 8 kvitnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 52 – 63.
42. Перший Універсал Центральної Ради 10 червня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 101 – 105; Pershyi Universal Tsentralnoi Rady 10 chervnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 101 – 105.
43. Повідомлення комітету Центральної Ради про організацію Генерального секретаріату. 17 червня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 105; Povidomlennia komitetu Tsentralnoi Rady pro orhanizatsiiu Heneralnoho sekretariatu. 17 chervnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 105.
44. Повідомлення Центральної Ради про хід переговорів з Тимчасовим урядом Росії. 30 травня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 92 – 93; Povidomlennia Tsentralnoi Rady pro khid perehovoriv z Tymchasovym uriadom Rosii. 30 travnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 92 – 93.
45. Постанова Тимчасового уряду про затвердження Генерального секретаріату 3 липня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 163 – 164; Postanova Tymchasovoho uriadu pro zatverdzhennia Heneralnoho sekretariatu 3 lypnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 163 – 164.
46. Протокол засідання Генерального секретаріату. 29 червня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 160 – 163; Protokol zasidannia Heneralnoho sekretariatu. 29 chervnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 160 – 163.
47. Протоколи засідань комітету Центральної Ради. 10 – 19 травня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 84 – 92; Protokoly zasidan komitetu Tsentralnoi Rady. 10 – 19 travnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 84 – 92.
48. Романцов В. М. Грецькі села Північного Приазов'я в перший період Української національно-демократичної революції / В. М. Романцов // Історичні та політологічні дослідження. – 2010. – № 3 - 4 (45 - 46). - С. 146 – 151; Romantsov V. M. Hretski sela

Pivnichnoho Pryazov'ia v pershyi period Ukrainskoi natsionalno-demokratychnoi revoliutsii / V. M. Romantsov // Istorychni ta politolohichni doslidzhennia. – 2010. – № 3 - 4 (45 - 46). - S. 146 – 151.

49. Романцов В. М. Демократичні перетворення в Маріуполі на початку революції 1917 р. / В.М.Романцов // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – 2015. – Вип. 12. С. 88 – 94; Romantsov V. M. Demokratychni peretvorennia v Mariupoli na pochatku revoliutsii 1917 r. / V.M.Romantsov // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istorii. Politolohiia. – 2015. – Vyp. 12. S. 88 –94.

50. Сергійчук Г. Українське національне відродження у Москві в 1917 році [Електронний ресурс] / Г. Сергійчук. – Режим доступу:file:///C:/Users/user/Downloads/dkz_2015_Spets.vip.2_6.pdf; Serhiichuk H. Ukrainске natsionalne vidrozhennia u Moskvi v 1917 rotsi [Elektronnyi resurs] / H. Serhiichuk. – Rezhym dostupu: file:///C:/Users/user/Downloads/dkz_2015_Spets.vip.2_6.pdf

51. Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні. 4 серпня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т.1. – С. 213 – 214; Tymchasova instruktziia Heneralnomu sekretariatovi Tymchasovoho uriadu na Ukraini. 4 serpnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т.1. – S. 213 – 214.

52. Третій універсал Української Центральної Ради // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т.1. –С. 398 – 401; Tretii universal Ukrainskoi Tsentralnoi Rady // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т.1. –S. 398 – 401.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

V. Romantsov

UKRAINIAN REVOLUTION. EVENTS OF 1917 IN MARIUPOL

In 2017 100th anniversary of the beginning of the Ukrainian Revolution of 1917-1921 is celebrated. It was a transformative event in the history of our state as continuing a centuries-old tradition of state creation after the long-term period of being under the reign of the foreign states it paved the way to the revival of the Ukrainian statehood. III Universal of the Central Council of Ukraine proclaiming creation of the Ukrainian People's Republic and expanding its rule into the territory of Katerynoslavska province including Mariupol uyezd occupied an important place in its process.

The analysis of the events of the Revolution of 1917 indicates that regardless of the fact that Mariupol was in a distance from the revolutionary center of Ukraine it was influenced by the Ukrainian Revolution. The Ukrainian Revolution events were covered sufficiently fully and positively by the city's newspapers. These articles informed Mariupol democratic community about the tense struggle of the Central Council of Ukraine for broad national and territorial autonomy of Ukraine.

The events of the Revolution of 1917 distinctly indicated that among the Ukrainians who lived in Mariupol the ideas of the national and cultural as well as the state revival were promoted. Functioning of Ukrainian society "Prosvita" at that time was not limited to cultural and educational activity but it also joined the social and political movement within the Ukrainian Revolution. The process of public life democratization taking place in the city facilitated this.

The Ukrainian Revolution as well as the February Revolution in Russia was developed on the democratic basis and due to this was unhindered by the leading public and political circles of Mariupol except for the Bolsheviks. In the course of November 1917 in Mariupol the establishment of the Ukrainian People's Republic's authority was taking place democratically. The important place in the revolutionary process was taken by the III Universal of the Central

Council that proclaimed the establishment of the Ukrainian People's Republic and expanded its authority to the territory of Katerynoslavska province including Mariupol uyezd. But further events showed that the process of the Ukrainian Revolution in Mariupol as in Ukraine in general appeared to be inconclusive.

Examining the issue of the Ukrainian Revolution of 1917 events in Mariupol enables to convey truthful information about that hard decisive period to the contemporary residents of the city in order to overcome conventional historical myths of the Soviet times. It affords the opportunity of analyzing the role of Pryazovye in the history of Ukraine, in its social development and decisively proves that Mariupol is an integral part of Ukraine.

Key words: *Ukrainian Revolution, Universals of the Central Council of Ukraine, Ukrainian People's Republic, authority of UPR, Ukrainian national movement in Mariupol, Mariupol City Council.*

УДК 94(477)''14/17

І.С. Стороженко

ГІПОТЕЗА ГЕНЕЗИСУ ТА ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В АСПЕКТІ ПАСІОНАРНОЇ ТЕОРІЇ ЕТНОГЕНЕЗУ (КІНЕЦЬ XV – СЕРЕДИНА XVII ст.)

Стаття, яка є вступом до рукопису монографії, що має ідентичну із статтею назву¹, в загальному вигляді знайомить читача з механізмом народження українського козацтва як національного етнічного утворення – субетносу, що протягом кінця XV – середини XVII ст. еволюціонував за етнічними фазами та етапами, виконуючи функції домінанти українського етносу, його збройних сил і державності.

Ключові слова: *українське козацтво, етнічне утворення – субетнос, фази та етапи, домінанта українського етносу.*

За висновками Л. Гумільова, «консорція» переростає за певних умов у «етнос», але якщо вона довго зберігається (у нашому випадку понад 70 років), то переростає спочатку в «конвіксію»,² а потім в субетнос. Водночас ситуація з козацькою «консорцією» свідчила, що без зовнішнього поштовху вона не переросте в «конвіксію». Бажаний вплив на етногенез консорції розпочався в 60-х роках XVI ст. Козаки були запрошені для участі в Лівонській (1561-1569 рр.), Московській (1578-1580 рр.) та Псковській (1582 р.) кампаніях у складі польської армії як піхотинці. Водночас були проведені урядові козацькі реформи Сигізмундом II Августом (1570-1572 рр.) та Стефаном Баторієм (1578-1582 рр.), відповідно до яких козацтво було оголошено привілейованим збройним станом в Речі Посполитій з відповідними правами й вольностями. Це сприяло зростанню кількісного складу козацтва за рахунок ветеранів війн та збіднілої шляхти. А головне, козаки почали з 1570 р. закладати основи «конвіксії»: осаджувати (будувати) хутори та села, створювати свої господарства та сім'ї, а організаційно проживати територіальними десятками.

¹ Затверджена до видання Вченою радою Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара, протокол № 6 від 27.12.2012 р., але через брак коштів до цього часу не видана.

² «Конвіксія» (від лат. *“convictio”* – спільне проживання, постійне спілкування) – група людей з однохарактерним побутом і сімейними зв'язками, а з неї – шлях в «субетнос» [5, с.22].